
УДК 811.161.2'373.21

Грина Єфименко (м. Київ)

ОЙКОНІМІЯ ХЕРСОНЩИНИ В ІСТОРИКО-ЕТИМОЛОГІЧНОМУ АСПЕКТІ (загальні уваги)

У статті розглянуто становлення ойконімікону Херсонської області; простежено процес заселення її теренів в історичній ретроспективі; охарактеризовано специфіку та найважливіші риси ойконімії зазначеної території.

Ключові слова: ойконімікон, територія заселення, населений пункт, ойконімна номінація, ойконімна основа, ойконімна модель.

Ойконімна система Херсонської області значно молодша за ойконімікони інших українських територій. Однак стан її дослідження на сьогодні важко назвати задовільним. Хоча назви поселень цієї території спорадично привертали увагу дослідників, та цілісного наукового уявлення про ойконімікон Херсонщини дотепер немає.

Перші відомості про населені пункти сучасної Херсонщини увійшли до козацьких літописів і різних подорожніх записок. Історичний топонімний і, зокрема, ойконімний реєстр Херсонщини почасти представлений у дослідженнях запорозької старовини Д.І. Яворницького [43; 39; 40; 41]. Деякі відомості зафіксовано в історичних та етнографічних працях А. Скальковського [28] та ін. У середині ХІХ ст. цінні спостереження під час етнографічної експедиції по Дніпру зробив О.С. Афанасьєв-Чужбинський [2].

Назви окремих населених пунктів Херсонської області були об'єктом етимологічних студій (безпосередньо чи опосередковано до інших онімних розрядів) О.С. Стрижака [32], О.М. Трубочова [34; 35], В.В. Лободи [20], Л.Т. Масенко [23], О.П. Карпенко [15], В.А. Бушакова [4], М.П. Янка [44], В.А. Чабаненка [36]. Останнім часом вийшло друком чимало нарисів місцевих краєзнавців про історію різних населених пунктів, які також корисні для нашого дослідження.

До історико-етимологічного аналізу нами залучено передусім ті назви, які ще не розглядали у спеціальній літературі. Натомість окремі ойконіми, вже вивчені дослідниками, отримали нову інтерпретацію.

Ойконімія Херсонської області, як складова ойконімікону Південної України, відрізняється від ойконімії північних і західних областей. Це пов'язано насамперед із географічними та історичними чинниками, що впливають на формування будь-якої ойконімної системи [32: 11].

З географічного погляду територія Херсонської області відносно однорідна. Вона розташована в степовій зоні Нижньої Наддніпрянщини й характеризується рівнинним рельєфом. Дніпро ділить область на дві нерівні частини: правобережну (меншу) та лівобережну (більшу). Для рельєфу правобережжя Херсонщини характерні *балки* та *яри*, у південній частині трапляються неглибокі низини — *поди*. На Лівобережжі простягаються великі піщані масиви з горбами (по-місцевому *кучугурами*) та глибокими улоговинами між ними, що навесні заповнюються водою, — *сагами* [1: 3].

Слід наголосити, що природне середовище регіону, до якого належить і досліджувана територія, було штучно спотворене. Частина (північно-східна) області опинилася під водами Каховського моря, що призвело до зруйнування традиційного місцевого ландшафту. Зокрема, майже вся історична територія Великого Лугу Запорозького (понад 400 км²), за винятком деяких ділянок, залита штучним Каховським морем. У зв'язку з будівництвом Каховської ГЕС понад 20 населених пунктів Херсонської області, що потрапили до зони будівництва, було перенесено з низовинної місцевості на вищу [14: 66], зокрема, сс. *Милове* (Брс), *Василівка* (Кхв), *Ушкалка* (ВР). Каховське море поглинуло багато гідрооб'єктів, що колись існували, зокрема річок, островів, проток, балок, ярів, назви яких почасти збереглися в місцевій ойконімії [5: 4]. Тому дослідження ойконімії Херсонщини має не лише лінгвістичне, але й історичне значення.

Кліматичні умови, природний степовий ландшафт, родючі землі, комунікативно-транспортна роль річок (насамперед Дніпра) зумовили історичну роль цього своєрідного краю, який, незважаючи на сприятливі географічні умови, тривалий час уважався неосвоєним і малозаселеним притулком кочових народів. Адже багаті південні степи приваблювали передусім кочівників, які знаходили тут сприятливі умови для свого способу життя [15: 4-5].

Заселення території сучасної Херсонської області, на якій здавна співіснували носії різних мов і наріч, почалося ще в епоху пізнього палеоліту. У кін. X ст. частина цих земель увійшла до складу Київської Русі. З утворенням Кримського ханства (сер. XIII ст.) південна частина території області увійшла до його володінь [35, 11 (2): 460].

У I пол. XVI ст. після створення Запорозької Січі козаки стають зачинателями у справі заселення й освоєння території Нижньої Наддніпрянщини [32: 10]. Чимало місць на Херсонщині пов'язано з їхньою діяльністю, зокрема козацькі переправи та зимівники *Гола Пристань*,

Берислав, Бургунка, Дрімайлівка, Давидів Брід, Біла Криниця, Золота Балка до наших днів зберегли свої первісні назви і переросли в різного типу населені пункти [14: 15; 5: 29].

Однак іще до середини XVIII ст. територію нинішньої Херсонської області не було заселено такою мірою, як центральні й північні райони України. Щоправда тут були численні дрібні поселення, проте не всі вони збереглися до наших днів [18: 108].

Серед основних чинників, під впливом яких формувалися специфічні риси ойконімії Херсонщини, слід відзначити особливості колонізації регіону в XVIII-XIX ст., після його входження 1783 р. до складу Російської імперії.

Аграрну колонізацію XVIII-XIX ст., що відіграла визначальну роль у становленні ойконімії Херсонщини, умовно можна поділити на урядову та народну [38: 5].

Урядова (поміщицька та іноземна) колонізація відбувалася у такий спосіб:

— переселення поміщиками на величезні земельні площі, подаровані царським урядом, своїх кріпаків із різних українських та російських територій — т. зв. поміщицькі села зі змішаним населенням (55 поселень: *Рибальче, Чорнянка, Понятівка, Осокорівка* [14: 17-18]);

— примусове переселення царським урядом учасників селянських повстань, народних рухів, політичних засланих, каторжан. Так з'явилися *Буркути, Каланчак, Чалбаси, Чаплинка*, засновані учасниками Турбаївського повстання на Полтавщині [14: 17];

— заселення території іноземними колоністами, яким надавалося багато привілеїв. Так виникла шведська (найперша) колонія *Старошведське* (сучасне *Зміївка* Брс); німецькі колонії *Розенталь, Нейфельд, Кронау, Тіге, Альтенау* та багато ін. (у XIX ст. налічувалась 41 німецька колонія) [14: 17].

Народна (в основному селянська) колонізація відбувалася шляхом стихійного заселення «вільних земель» кріпаками-втікачами з різних місцевостей, які засновували т. зв. казенні села переважно з українським населенням (69 поселень: *Станіслав, Костогризове, Горностаївка* та ін. [14: 17-18]).

Отже, заселення Херсонщини здійснювалося здебільшого за рахунок внутрішньої української колонізації козацтва та селянства Лівобережжя, Правобережжя та Слобожанщини. Унаслідок цього процесу на землях Херсонщини опинилися представники практично всіх українських земель, однак найбільше з Київської, Полтавської та Чернігівської губерній [14: 18].

Значну кількість переселенців становили вихідці з етнічних російських територій, переважно прикордонних та центральних губерній.

З Галичини, польських і білоруських губерній переселялися передусім євреї. На Херсонщині налічувалося 18 єврейських колоній, до останніх, зокрема, належали *Бобровий Кут, Новоберислав, Львове, Велика* та *Мала Сейдеминуха*.

Серед іноземних колоністів переважали німці, були також молдаване, болгари, поляки, серби, греки, іспанці, французи, італійці, англійці.

Калейдоскоп історичних подій, що супроводжувалися численними міграціями населення на цій території, не сприяв формуванню сталих поселень [18: 108].

Нові населені пункти на Херсонщині утворювались здебільшого замість попередніх, неодноразово знищуваних. У сер. ХІХ ст. низка поселень державних селян з'явилася на місці ногайських аулів, після того, як ногайці виїхали до Туреччини [5: 13]. Так виникли, зокрема, поселення: *Новогригорівка* (Гнч) — на місці колишнього ногайського аулу *Ялич-Агац*; *Новотроїцьке* (НТ) — на місці колишнього аулу *Сарабулат*; *Новопокровка* (НТ) — на місці колишнього аулу *Джано-Киргиз* та ін.

Для Херсонської області як території пізньої колонізації типове називання населених пунктів за тією місцевістю, звідки родом були переселенці. Значну частину ойконімів перенесено сюди вихідцями з інших українських земель, віддалених, наприклад *Київка*, *Новополтавка*, *Чернігівка*, та суміжних, наприклад *Нова Калуґа* (пор., с. *Калуґа* у сучасній Миколаївській обл.), *Очаківське* (пор., м. *Очаків* у сучасній Миколаївській обл.), *Люблинка* (пор. с. *Люблине* у сучасній Миколаївській обл.).

Досліджувана територія характеризується не лише зовнішньою, а й внутрішньою міграцією населення, що також спричинювала ойконімотворення. Йдеться про заснування нових населених пунктів Херсонщини вихідцями зі старих місцевих поселень. Це так звані вторинні назви, що утворювалися від існуючих ойконімів за допомогою форманта *Ново-* (усього нараховано 56 назв із цим компонентом), наприклад: *Нововасилівка* (від *Василівка*), *Нововознесенка* (від *Вознесенка*), *Новокаїри* (від *Каїри*), *Новокам'янка* (від *Кам'янка*), *Новонаталівка* (від *Наталівка*).

При утворенні вторинних ойконімів продуктивним також був формант *-ськ-*, пор.: *Борозенське* (від *Борозна* — сучасне смт *Архангельське*), *Петрівське* (від *Петрівка*).

Низку вторинних ойконімів утворено за допомогою паралельного використання основи *Ново-* та суф. *-ськ*, пор., наприклад: *Новомиколаївське* (від *Миколаївка*), *Новопетрівське* (від *Петрівка*), *Новоолександрівське* (від *Олександрівка*). Фактично це, за визначенням В.В. Лободи, тавтологічні утворення [19: 96], в яких і основа, і суфікс вказують на вторинний характер назви поселення.

На відміну від південноукраїнського гідронімікону, що зберіг чимало найдавніших слов'янських гідронімів, які сягають своїм корінням періоду формування слов'янських племен [15: 35], місцевий ойконімікон не відзначається слов'янською архаїкою.

Ойконімія Херсонщини формувалася на слов'янській мовній основі, однак це пізні (або переважно пізні) утворення, які відбивають українську лексику або українсько-російську лексичну взаємодію.

Утім не всі архаїчні назви пішли в небуття або були замінені новими. Зокрема, слід літописного нижньонаддніпряньського ойконіма *Олѣшьк* (XI ст.), який зберіг залишки контакту з геродотівським *αύλαϊος* 'лісна країна' й мотивований псл. **olъŕъje* 'вільховий ліс' [42 XXXII: 83], простежується в назві населеного пункту *Олешки* (кін. XVIII ст.; від 1928 р. — м. *Цюрупинськ*). Про історичні трансформації цієї назви свого часу слушно зауважував О.С. Стрижак: «Через кілька століть, як сфінкс, знову оживає легендарне *Олешія*, щоб згодом надати тут притулок «козацькій республіці» в часи її лихоліття» [32: 8].

Інший сучасний ойконім *Тягинка* (Брс), який розглядали у зв'язку з колишнім автохтонним населенням Північного Надчорномор'я — індоаріями або пізніше прийшлим кочовим етносом — тюрками, на наш погляд, належить до архаїчних слов'янських суфіксальних утворень на *-инь*, збережених переважно у складі онімної лексики, й мотивований псл. **tegyнь*. Припускаємо зв'язок цього ойконіма із давнім слов'янським містом *Тягинь* на Дністрі (X ст.), назва якого могла бути перенесена на Нижню Наддніпрянщину з пізнішим ускладненням суф. *-к-* [докладніше див. 10: 43-44].

До початку XX ст. ойконімікон Херсонщини, поряд із більшістю слов'янських назв, містив значний відсоток іншомовних назв поселень тюркського (зокрема, кримсько-татарські та ногайські) та німецького походження.

Однак, на сучасній карті Херсонської області іншомовні назви у чистому вигляді відсутні. Практично вся неслов'янська ойконімія щезла з карти внаслідок цілеспрямованої політики царської та радянської влади [5: 13]. Зокрема, німецькі назви поселень під час 1-ої та 2-ої світових війн та після їх закінчення було замінено слов'янськими, наприклад: *Кронау* → *Високотілля* (1915), *Тіге* → *Кочубеївка* (1915), *Альтенау* → *Пригір'я* (1915), *Клостердорф* → *Костирка* (Брс; 1915), *Доренбург* → *Чкалове* (НТ; 1936), *Юдіндорф* → *Чкалове* (ВО; 1939), *Розенталь* → *Благодатівка* (1946), *Нейфельд* → *Високе* (1946).

Так само було замінено й більшість тюркських назв населених пунктів Херсонщини. Частина під час заселення цих земель (див. вище про ногайські аули), а другу — за радянських часів: *Джимбулук* → *Новодмитрівка* (1923), *Кегенлі* → *Воскресенка* (1923), *Мустопой* → *Петрівка* (1927), *Юзкуї* → *Фрунзе* (Гнч; 1937), *Агаймани* → *Фрунзе* (Івн; 1937), *Керменчук Другий* → *Гаврилівка Друга* (1947), *Келегеї* → *Гладківка* (1946).

Колишню єврейську колонію *Велика Сейдеминуха* 1927 р. було перейменовано на *Калінінське*.

Окрім ойконіми було кальковано спочатку російською, а пізніше українською мовою, пор.: татарське *Юзкуї* → *Стокопані* (1820), німецьке *Шлагендорф* (< *Шлянгендорф*) → *Зміївка* (1915).

Нині на території Херсонської області простежуються лише поодинокі ойконіми, що відбивають мовно-етнічну взаємодію. Насамперед, це тюрксько-слов'янські гібридні назви. Наприклад, ойконім *Генічеськ*

утворено від тюркської твірної основи *дженіче* 'тонкий' за допомогою слов'янського суфікса *-ськ* [44: 95]; ойконім *Кізомис* (до 1965 р. — *Кізій мис*) утворено поєднанням тюркської основи *кіз-* (пор., татар. *кизу* 'чергувати, стояти на чергуванні') та слов'янського географічного терміна *мис* [20: 95].

Опосередковано до ойконімів тюркського походження можна зарахувати й деякі відгідронімі утворення: *Каїри*, *Каїрка*, мотивовані тюркським географічним терміном *каїр* 'дрібний пісок, обмілина, мілководдя, берегова коса' [23: 166-167]; *Сірогози* (зокрема *Верхні* | *Нижні*) — трансформована тюркська композитна назва на означення протяжного, довгастого джерела (докладніше про останнє див. [26: 59]).

Прикладом ойконімної взаємодії на ґрунті інших неслов'янських мов може бути загальновідомий ойконім *Асканія Нова*, перший компонент якого — *Асканія* — перенесена назва маєтку засновника селища — пруського герцога Ангальта-Кеттена [14: 639].

У назві колишніх єврейських колоній *Велика Сейдеминуха* (сучасне *Калінінське*) та *Мала Сейдеминуха* компонент *Сейдеминуха* утворено поєднанням двох основ (або слів) давньоєврейської мови: *сейде* (< *саде*) 'поле' і *менуха* 'відпочинок', тобто 'поле відпочинку' або 'тихе поле' [13: 47].

Основи більшості досліджуваних назв поселень слов'янського походження відзначаються прозорою первісною семантикою й цілком задовільно тлумачаться на українському мовному ґрунті.

Проте іноді навіть такі ойконіми приховують у собі небезпеку помилкового тлумачення. Недаремно В.А. Никонов попереджав: «Позір на ясність — найпідступніша пастка для топоніміста» [25: 18]. Підтвердження достовірності версії походження ойконіма у багатьох випадках практично неможливе без залучення додаткових джерел, зокрема звертання до різних історичних свідчень та ойконімних легенд. Проте такі розшуки не завжди допомагають, адже історія мало зафіксувала випадків докладного опису причин і мотивів номінації об'єкта [32: 4]. Тоді доводиться відновлювати обставини появи населеного пункту та причини його виникнення. І, фактично, замість етимології займатися етіологією, без якої ономастичне дослідження залишається неповним, а іноді й помилковим [12: 88].

Отже, однозначно пояснити деякі ойконіми надзвичайно складно, тому такі назви мають по кілька версій походження, наприклад: другий компонент ойконімів *Велика (Мала) Кардашинка* (ГП) може походити від антропоніма **Кардашин* (< *Кардаш*) або від географічного терміна **кардашинка* (< *кардашина*), пор., рос. діал. *курдашіна* 'яма на дні ріки або струмка' [31 XVI: 116]); ойконім *Горностаївка* (Грн) — від прізвиська першопоселенця — козака *Горностаєв*; від прізвища генерала *Горностаєва* або ж може бути перенесеною назвою, пов'язаною з с. *Горностаївка* на Чернігівщині; ойконім *Качкарівка* (Брс) — від прізвиська першопоселенця *Качкаря* або від географічного терміна **качкарівий*, дооформленого суф. *-к-*, пор. укр. *качкарь* 'став' [30: 92].

Досить часто місцеве населення переосмислювало незрозумілі назви, через що ойконіми зазнавали суттєвих фонетичних, морфологічних і семантичних трансформацій аж до невпізнання порівняно з первісною історичною формою [3: 43]. На досліджуваній території спостерігаємо зближення тюркського ойконіма *Мустопой* із пізнішим *Мостополь* (сучасне с. *Петрівка* Гнч); заміну антропонімної твірної основи апелятивною: ойконім *Заградівка* (ВП) — первісно *Загрядовка* — утворено від прізвища землевласників *Загряжських* [20: 76].

Іноді сучасні ойконіми зберігають лише звуковий чи графічний образ, далекий від вихідного, первинного, що, звичайно, впливає на їх етимологічну інтерпретацію.

Наведемо приклад, як помилкова назва стала офіційною назвою географічного об'єкта. Йдеться про ойконім *Милове* (Брс) відгідронімного походження, засвідчений в історичних джерелах із кін. XVII ст. як зимівник, поселення, село *Меловое*, «местечко *Меловое (Омелове)* при балке *Меловой (Омеловой)*», «местечко *Меловая*». Під сучасною назвою — *Милове* — цей населений пункт фіксується від 40-х рр. XX ст. в адміністративно-територіальному довіднику Української РСР. Чому було трансформовано первісну назву населеного пункту сказати важко. Уважаємо, що необхідно виправити цю прикру помилку і повернути населеному пункту його історичну назву (детальніше див. [11]).

Ойконімія — не замкнена сфера, вона взаємодіє з різними онімними та ін. мовними одиницями [27: 123]. Це яскраво проявляється у назвах населених пунктів Херсонської області. Представимо основні принципи номінації поселень Херсонщини й ті мовні засоби, якими вони виражалися. Крім згадуваних раніше вторинних відойконімних утворень, надзвичайно продуктивних на досліджуваній території, ще можна визначити такі напрямки творення ойконімів Херсонщини: від антропонімів; від географічних термінів; від гідронімів; від ергонімів, а також перенесені назви.

Херсонський ойконімікон почав формуватися в той період, коли власницькі відношення були визначальними в соціальному житті суспільства, що відбулося в назвах населених пунктів. Саме тому назви поселень Херсонщини характеризуються підвищеною роллю антропонімів як твірних ойконімних основ. Відантропоніміні ойконіми утворюються здебільшого від прізвища або імені землевласника — т. зв. поміщицькі населені пункти (пор.: *Дар'ївка* — від імені власниці *Дар'ї Гур'євої*; *Іванівка* (сучасне смт *Білозірка* БЗ) — від імені власника *Івана Ганнібала*; *Перетовка* (сучасне с. *Дудчани* НВ) — від прізвища власника *І. Перетов* — чи прізвиська або імені першого поселенця — т. зв. казенні населені пункти (пор.: *Бехтери* — від прізвиська *Бехтер*; *Британи* — від прізвиська *Британ*, *Іванівка* — від імені першопоселенця *Івана Гнідаша*; *Костогризове* — від прізвиська козака *Костогриза*; *Музиківка* — від прізвиська селянина-втікача *Музики*; *Рубанівка* — від прізвиська гайдамаки *Рубана*).

Відантропоніміні ойконіми Херсонської області утворювалися здебільшого суфіксальним способом за продуктивною моделлю на

-**івк(а)** | -**овк(а)**, характерною для територій пізнього заселення, пор.: *Анатолівка, Біляївка, Василівка, Каховка, Кочубеївка, Музиківка, Олександрівка* та багато інших.

Менш уживані відантропоніміні моделі на -**ов(е)** | -**єв(е)**: *Білогрудове, Балашове, Білоусове, Львове, Драгоманове, Маркеєв, Салькове, Твердомедове, Токареве*; -**ин(е)**: *Бабине, Дудчине, Ольгине, Потьомкіне, Чайкіне*; -**івськ** | -**овськ**: *Скадовськ, -к(а)*: *Арнаутка*.

Для періоду приватного землекористування властиві моделі ойконімів у формі множини [18: 109-110], що первісно позначали найменування сім'ї за її головою, наприклад: *Буркути, Кожум'яки, Кохани, Сокирки*.

На досліджуваній території зафіксовано також продуктивну модель відантропонімних ойконімів кін. XVIII — поч. XIX ст. — іменник чи присвійний прикметник у Р. в., пор: *Иценка, Клапая, Марченка, Остапенка, Слиненка*. У XIX ст. такі форми ойконімів поступово заступаються формами Н. в. і вживаються паралельно з ними: *Костогрызова* (1864 р.) і *Костогрызово* (1887 р.), пізніше сучасне *Костогризове*.

Використовуючи традиційні словотвірні засоби, пізніше, за радянських часів, утворювалися нові відантропоніміні ойконіми (від прізвиськ героїв епохи, політичних, державних діячів, воєначальників), пор., наприклад: *Гладківка* (< *Гладков* — прізвисько радянського розвідника, який загинув 1943 р. у боях за визволення села), *Кірове, Куйбишеве, Ленінка, Птахівка* (< *Птахов* — прізвисько голови Дніпровського ревкому, який загинув у селі 1919 р. під час громадянської війни), *Цюрупинськ (2), Щорсівка*.

Другу значну групу ойконімів Херсонщини утворено від географічних термінів (далі — ГТ), пов'язаних із природними умовами краю та особливостями господарювання. При розгляді ойконімів, мотивованих ГТ, обмежимося лише окремими тематичними групами, які становлять інтерес у зв'язку з природними умовами краю та особливостями господарювання й відбитими у ландшафтних і гідрологічних ГТ слов'янського походження. Зокрема, характерним для досліджуваної території ландшафтним терміном *под* | *під* 'рівнина; низинна місцевість долина; ніколи не орана місцевість, переважно низина' [22: 241] мотивовано ойконіми *Поди, Подівка, Подове*. Ландшафтні терміни *гірка, долина, поляна, ріг, яр* простежуються відповідно у складі двокомпонентних назв населених пунктів *Генічеська Гірка, Чорна Долина, Ясна Поляна (4), Кривий Ріг, Червоний Яр (2), Крутий Яр*.

Гідрографічними термінами мотивовано ойконіми: *Копані, Великі (Малі) Копані* (пор., укр. *кóпань* 'рід маленького колодязя без вінця; викопана сажалка' [6 II: 280]); *Облої* (пор., рос. *облой* 'заплава, затоплювана низина, низовинні луки під водою' [24 II: 88]); *Розлив* (пор., укр. *розлів* 'прибережжя при весняному розливі; розгалуження русла річки' [30: 177]); *Саги* (пор., укр. *сáга* 'заглибина з природною водою, де водиться риба; піщаний берег річки; річкова затока та ін.' [22: 248]);

Солонці (пор., укр. *солонці* 'низьке заболочене місце' [37: 206]; 'болото, грузьке місце' [30: 183]); *Стариця* (пор., укр. *ста́риця* 'старе русло річки; старе озеро' [30: 185]).

На Херсонщині простежуються ойконіми, що містять у своєму складі терміни на позначення земельних ділянок (пор.: *клин* 'земельна ділянка, поле; клин поля' [30: 93-94] > нп *Виноградний Клин, Великий Клин, отру́б* 'земельна ділянка в лісі, призначена для розподілу між селянами' [31 XXIV: 302-303] > нп *Львівські Отруби*); терміни на позначення типів поселення (пор.: *ла́герь* 'військовий табір, стан, становище' [8, II: 232] > нп *Козачі Лагери*; *посад* 'населений пункт, торговоремісницький центр' [29 XVII: 149]' > нп *Посад-Покровське, слобода* 'вільне від повинностей поселення' [9 V: 305] > нп *Архангельська Слобода*); терміни господарського призначення (пор.: *пристань* > нп *Гола Пристань*; *порт* > нп *Залізний Порт*).

Для досліджуваної території характерні також назви-орієнтири, утворені від різних ГТ, наприклад: *Заозерне, Запоріжжя* (2), *Підлісне, Придорожнє, Приморське, Приозерне*.

Поява багатьох ойконімів пов'язана з фітономами, зокрема: *Абрикосівка, Вербове, Вишневе, Грушівка, Дубівка, Калинівка, Комиш, Лозове, Ромашкове, Тополине, Ковильне*.

Ойконіми відгідронічного походження неоднорідні за структурою. Одні з них — семантичні утворення, що дублюють гідронім, наприклад: *Бережанка, Ингулець, Лепетиха* (Велика та Мала), *Білозірка, Рогачик* (Верхній та Нижній), *Осокорівка, Збур'ївка* (Нова та Стара), *Кам'янка, Чаплинка*. Інші — дооформлюються суфіксами за різними ойконімними моделями: р. *Козак* → нп *Козацьке*, р. *Ингул* → нп *Ингулівка*, оз. *Сиваш* → нп *Сивашівка*; треті — плюралізуються: *Сірогози* (Верхні та Нижні), *Торгаї* (Верхні та Нижні), *Каїри, Кринки, Прогної*; четверті виступають ойконімізованими словосполученнями: *Золота Балка, Широка Балка, Сухий Ставок*.

Усього чотирма назвами представлено на території Херсонщини структурний тип ойконімів на **-ани** | **-яни**, що вказують на поселенців або поселення біля певного об'єкта: *Дудчани* (розташовано біля *Дудчанської Балки*), *Дніпряни, Комишани, Озеряни*. Усе це пізні утворення, що виникли внаслідок перейменувань радянського періоду.

На території Херсонщини засвідчено факти творення ойконімів від культового храмового свята: *Архангельське, Благовіщенка, Вознесенка, Петропавлівка, Преображенка*.

Населені пункти Херсонщини виникали здебільшого стихійно, тому ойконіми часто дублюються на обмеженій території. Для ойконімікону сучасної Херсонської області характерна велика кількість однойменних назв населених пунктів. Зокрема, 69 ойконімів мають по кілька (від 1 до 5) ідентичних відповідників: *Садове* (4), *Степне* (4), *Ясна Поляна* (4), *Іванівка* (5), *Петрівка* (5), *Федорівка* (5), *Новодмитрівка* (5), *Миколаївка* (6).

Явище однойменності, на думку дослідників, могло з'явитися внаслідок кількох причин: 1) розпаду старого поселення на кілька нових; 2) заснування нового поселення вихідцями з іншого; 3) випадковим збігом [16: 12-13].

У зв'язку з поширенням однойменності постає питання ідентифікації назв — одне з болючих місць сучасних діахронічних розвідок ойконімістів, на чому наголошував Ю.О. Карпенко [17: 10]. Адже велика кількість однойменних назв із відсутньою точною географічною локалізацією у писемних джерелах суттєво ускладнює їхню ідентифікацію. Це стосується і назв, які розрізняються диференційними ознаками. Наприклад, у Голопристанському р-ні засвідчено три населених пункти, у назвах яких простежується онім *Збур'ївка*. На березі Збур'ївського лиману розташовано с. *Стара Збур'ївка*. Недалеко (на південний схід від нього) фіксуються сс. *Нова Збур'ївка* та *Збур'ївка*.

Поселення Херсонщини відносно молоді, проте значну їх частину було перейменовано (див. вище про іншомовні назви), причому окремі по кілька разів, пор., наприклад: *Каракуї* (1816) → *Різдвянське* (кін. XIX ст.) → *Сиваське* (1946); *Іванівка* (1780) → *Шкадовка* (п. п. XIX ст.) → *Білозерка* (кін. XIX ст.); *Мала Воронцовка* (1828) → *Іванівка* (1917) → *Миролобівка* (1964).

Часті перейменування на Херсонщині зумовлені зміною статусу території та її населення. Суттєвим був факт швидкої урбанізації регіону, особливо за радянських часів: міста поглинали села та хутори.

До лінгвістичних причин перейменувань належить, зокрема, розподібнення ойконімів шляхом:

а) додавання до назв населених пунктів диференційних компонентів *старий* (*Стара Збур'ївка*) | *новий* (*Нова Збур'ївка*, *Нова Кубань*, *Нова Маячка*); *перший* (*Бабенківка Перша*, *Новодмитрівка Перша*) | *другий* (*Гаврилівка Друга*, *Бабенківка Друга*); *великий* (*Велика Лепетиха*, *Велика Олександрівка*, *Великі Копані*) | *малий* (*Мала Лепетиха*, *Мала Олександрівка*, *Малі Копані*); *верхній* (*Верхні Сірогози*, *Верхні Торгаї*, *Верхній Рогачик*) | *нижній* (*Нижні Сірогози*, *Нижні Торгаї*, *Нижній Рогачик*);

б) утворення ойконімів-комполітів зі складовою частиною *Ново-* (див. вище): *Нововознесенське*, *Нововолодимирівка* (2), *Нововоронцовка*, *Нововоскресенське*, *Новогригорівка*, *Новоіванівка*.

До екстралінгвальних причин перейменувань належать:

а) об'єднання двох (або більше) населених пунктів в один, наприклад, *Червоноблагодатне* < *Благодатне* та *Червоне*; *Кучерявоволодимирівка* виникло на місці кількох об'єднаних хуторів;

б) ідеологічні або соціальні чинники, пор., наприклад: *Калга* → *Дружбівка* (1946), *Прогної* → *Геройське* (1963), *Лиманець* → *Кірове* (1917), *Іванівка* → *Максима Горького* (1917), *Величкова Балка* → *Червонопрапорне* (1921), *Рикове* → *Партизани* (1930), *Рештаки* → *Першотравневе* (1957), *Різдвянське* — *Сиваське* (1935), *Олешки* → *Цурютинськ* (1928), *Преображенка* → *Червоний Чабан* (1930).

На думку дослідників, більша частина перейменувань у системі топонімів України не виправдана та не аргументована, в її основі лежать переважно ідейно-політичні чи інші суб'єктивні мотиви. Найбільше зловживають невиправданими перейменуваннями там, де проживають переважно переселенці, яким байдужі місцеві традиції та історія [21: 28].

Повертаючись до семантичної вмотивованості ойконімів, зазначимо, що у сучасному херсонському ойконіміконі простежуються т. зв. «принадні» назви (термін К.І. Першиної) з позитивною семантикою, що виникли внаслідок називання нових поселень або перейменування старих. Серед ойконімів цього типу переважають новотвори радянського періоду, пор.: *Благодатівка, Веселе, Добропілля, Лазурне, Мирне, Мирлобівка, Привільне, Роздольне, Хлібодарівка, Ювілейне*.

Зупинимося ще на одному способі творення ойконімів, характерному для Херсонщини. Це відергонімні утворення від назв радгоспів (колгоспів), сільськогосподарських артільей, підприємств, розміщених у населеному пункті або поблизу нього, наприклад: *Велетенське* < с-ще радгоспу «Городній Велетень»; *Радянське* < с-ще радгоспу «Радянська земля»; *Республіканець* < артіль «Республіканець»; *Червонопрапорне* < артіль «Червоний Прапор».

Умови заселення території Херсонщини спричинили поширення українсько-російської ойконімної взаємодії. У херсонському ойконіміконі помітні назви, сформовані на російському мовному ґрунті, наприклад: *Майське, Надєждівка (2), Одрадівка, Первомайське (2) (є Першотравневе), Первомайівка, Степне (є Степове)*.

Здійснене дослідження ойконімії Херсонщини дозволяє констатувати, що визначальний вплив на формування місцевого ойконімікону мали екстралінгвальні чинники, зумовлені характером освоєння території. Йдеться про аграрну колонізацію Херсонщини кін. XVIII ст. — поч. XIX ст., що відбилася на ойконімотворенні, передусім на активізації називання за особою власника чи засновника поселення, а також появи бінарних ойконімів. Сучасна ойконімна система Херсонщини сформувалася на східнослов'янському мовному ґрунті (з незначними іншомовними вкрапленнями) за спільнослов'янськими топонімними моделями.

Усі досліджені ойконіми становлять інформативний матеріал для загальної ойконімної типології на українському регіональному та загальнослов'янському рівнях.

СКОРОЧЕННЯ НАЗВ РАЙОНІВ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

- БЗ — Білозерський
- Брс — Бериславський
- ВЛ — Великолепетиський
- ВО — Великоолександрівський
- ВП — Високопільський
- ВР — Верхньорогачицький
- Гнч — Генічеський

ГП — Голопристанський
Грн — Горностаївський
Івн — Іванівський
Кхв — Каховський
НВ — Нововоронцовський
НТ — Новотроїцький

1. *Авдальян М.М.* Херсонская область. Краткий географический очерк. — Херсон, 1957. — 74 с.
2. *Афанасьев-Чужбинский А.* Поездка в Южную Россию. Ч. I: Очерки Днепра. — СПб., 1861. — 470 с.
3. *Бучко Д.* Основні принципи і способи номінації поселень у Галицькій землі (за даними реєстру поселень з 1670 р.) // Українська мова. — 2009. — № 4. — С. 41-51.
4. *Бушаков В.А.* О первоначальном названии Аскания-Нова — «Чапли» // Советская тюркология. — 1980. — № 1. — С. 50-52.
5. *Водотика С.Г., Сінкевич Є.Г.* Історія Херсонщини. — Херсон, 2003. — 202 с.
6. *Грінченко Б.Д.* Словарь української мови. — К., 1958-1959. — Т. I-IV.
7. *Данилюк О.К.* Словник народних географічних термінів Волині. — Луцьк, 1997. — 108 с.
8. *Даль В.И.* Толковый словарь живого великорусского языка. — М., 1955. — Т. 1-4.
9. Етимологічний словник української мови / За ред. О.С. Мельничука. — К., 1982–2006. — Т. 1-5.
10. *Єфименко І.В.* Историческая топонимия Херсонщины // Материалы Междунар. конф. «Северное Причерноморье: к истокам славянской культуры». В чтения памяти академика О.Н. Трубачева (Алупка, 25-30 сентября 2008 г.). — К.; М., 2008. — С. 43-47.
11. *Єфименко І.В.* Исторична ойконімія Херсонщини (відгідронімії утворення) // Вісник Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника: Філологія. — Івано-Франківськ, 2011. — Вип. XXIX-XXXI. — С. 129-131.
12. *Железняк И.М.* Этимология имени собственного // Актуальные вопросы славянской ономастики: М-лы Междунар. научн. конф. (Гомель, 21-22 ноября 2002 г.) / Отв. ред. Р.М. Козлова. — Гомель, 2002. — С. 83-89.
13. *Заводяний В.Д.* Калінінське у літописах і спогадах. — Херсон, 2008. — 343 с.
14. Історія міст і сіл УРСР. Херсонська область / Гол. ред. кол. П.Т. Тронько. — К., 1972. — 687 с.
15. *Карпенко О.П.* Назви річок Нижньої Правобережної Наддніпрянщини. — К., 1989. — 189 с.
16. *Карпенко Ю.А.* О синхронической топонимике // Принципы топонимики. — М., 1962. — С. 12-14.
17. *Карпенко Ю.О.* Актуальні проблеми вивчення топонімії Північного Причорномор'я // Питання ономастики Південної України. Доповіді та повідомл. V Республ. міжвузів. оном. конференції (Миколаїв, травень 1974 р.) / Відп. ред. К.К. Цілуйко. — К., 1974. — С. 9-15.
18. *Лобода В.В.* Вплив антропонімії і гідронімії на творення сучасної ойконімії Північного Причорномор'я // Питання ономастики Південної України. Доповіді та повідомл. V Республ. міжвузів. оном. конференції (Миколаїв, травень 1974 р.) / Відп. ред. К.К. Цілуйко. — К., 1974. — С. 107-112.
19. *Лобода В.В.* Взаємодія східнослов'янських мов в українській топонімії. — К., 1976. — 107 с.
20. *Лобода В.В.* Топонімія Дніпро-Бузького межиріччя. — К., 1976. — 231 с.
21. *Лучик В.* Принципи й критерії номінації та відновлення історичних назв у топонімії України // Українська мова. — 2009. — № 4. — С. 28–33.
22. *Марусенко Т.А.* Материалы к словарю украинских географических апелятивов (названия рельефов) // Полесье. — М., 1968. — С. 206–255.

23. [Масенко Л.Т.] Тюрксько-українські взаємозв'язки і паралелі // Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках / Відп. ред. О.С. Стрижак. — К., 1981. — С. 162-180.
24. Мурзаев Э.М. Словарь народных географических терминов. Изд. вт., перераб. и доп. — М., 1999. — Т. 1-2.
25. Никонов В.А. Пути топонимического исследования // Принципы топонимики. — М., 1962. — С. 15-22.
26. Отін Є.С. Гідроніми Східної України. — К.; Донецьк, 1977. — 154 с.
27. Першина К.В. О путях формирования ойконимии Донбасса советского периода // Питання ономастики Південної України. Доповіді та повідомл. V Республ. міжвузів. оном. конференції (Миколаїв, травень 1974 р.) / Відп. ред. К.К. Цілуйко. — К., 1974. — С. 122-124.
28. Скальковский А. Опыт статистического описания Новороссийского края. Ч. I: География, этнография и народонаселение Новороссийского края. — Одесса, 1850. — 366 с.
29. Словарь русского языка XI-XVII вв. / Гл. ред. Г.А. Богатова. — М., 1975-2002. — Вып. 1-28.
30. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / Укл.: Т.В. Громко, В.В. Лучик, Т.І. Поляруш. — Кіровоград, 1999. — 222 с.
31. Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф.П. Филина и Ф.П. Сороколетова. — Л., 1966-2004. — Вып. 1-38.
32. Стрижак О.С. Назви річок Запоріжжя і Херсонщини. — К., 1967. — 126 с.
33. Трубачев О.Н. Индоагиса в Северном Причерноморье. — М., 1999. — 320 с.
34. Трубачев О.Н. Названия рек Правобережной Украины. — М., 1968. — 289 с.
35. Українська радянська енциклопедія: в 12 т. — К., 1977-1985.
36. Чабаненко В.А. Великий Луг Запорозький: Історико-топонімічний словник. — Запоріжжя, 1999. — 331 с.
37. Черепанова Е.А. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья. — Сумы, 1984. — 274 с.
38. Шушлянікіова Н. Розповіді з історії Херсонського краю. — Херсон, 2003. — 130 с.
39. Эварницкий Д.И. Вольности запорожских козаков. Историко-топографический очерк. — СПб., 1898. — 405 с.
40. Эварницкий Д.И. Запорожье в остатках старины и преданиях народа. — СПб., 1888. — Т. 2. — 340 с.
41. Эварницкий Д.И. История села Фалеевки-Садовой Херсонской губернии и уезда. — СПб., 1892. — 99 с.
42. Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / Под ред. О.Н. Трубачёва. — М., 1974-2010. — Вып. 1-36.
43. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. — К., 1990-1993. — Т. 1-3.
44. Янко М.П. Топонімічний словник України. — К., 1998. — 432 с.

Iryna Yefymenko (Kyiv)

THE OICONYMY OF KHERSON DISTRICT IN THE HISTORICO-ETYMOLOGICAL FACET (GENERALITY)

In the article there oiconymicon formation of Kherson district, its territory colonization in the historical retrospective are traced and the specifics and the most important traits of the Kherson oiconymicon are characterized.

Key words: oiconymicon, settlement territory, settlement, oiconymical nomination, oiconymical stem, oiconymical model.